

Eljas Raussin *Loihto Runoja eli Sopina lukuja*

Talvella 1964 yritti eräs kansanrunoudenopiskelijain työryhmä SKVR-vertailuin paikantaa ne kuusi seitsemän loitsutoisintoa, jotka ovat säilyneet sekä Gananderin *Mythologia Fennicassa* että ns. Tuntemattoman kerääjän loitsukokoelmassa.¹ Ilmeni, että kutakuinkin identtisiä toisintoja oli painettu SKVR:n eri osiin muka Pieksämäen (H. Tepponen), Savitaipaleen (Ch. Europaeus) ja Virolahden (Eljas Raussi) perinteenä. Työryhmä sai ohjeen selvittää, eivätkö nämä olleet *Mythologia Fennican* perua. Arvailu osoittautui oikeaksi H. Tepposen ja Charlotte Europaeuksen kohdalla, mutta — kuten ylioppilas Aarre Nyman ensimmäisenä havaitsi — Eljas Raussin tekstit eivät noudattaneet sen lähemmin Gananderin kuin Tuntemattoman ortografiaa, vaan vaikuttivat näiden itsenäiseltä rinnakkaiskoodeksilta.

Tämän päätelmän on yksityiskohtainen analyysi vahvistanut. Eljas Raussin käsikirjoituksen otsikointia ja järjestystä seuraten vallitsee SKVR:ssa julkaistujen Raussin, Gananderin ja Tuntemattoman kerääjän loitsutoisintojen kesken seuraava konkordanssi:

	R.	G.	T.
<i>Raudan haavalle (vihalle)</i>	XIII 8668	XII 4079	XII 4068!
<i>Veren ehkäsemisiä</i>	XIII 8700	puuttuu	XII 4067
<i>Veren ehkäsemisiä</i>	XIII 8701	XII 4068!	XII 4066
<i>Tulen vihalle</i>	XIII 8788	XII 4496	XII 4495
<i>Pakkasen lumominen</i>	XIII 8623	XII 3892	XII 3891
<i>Ähky</i>	XIII 9533	XII 6361	XII 6362
<i>Ruton luku</i>	XIII 9424	XII 6166	XII 6167

Raussin ja Tuntemattoman loitsusikermäin riippumattomuuden *Mythologia Fennicasta* osoittaa jo yhtäpitävä loitsujen otsikointi; Gananderin ruotsinkielisistä artikkeleista ilmenee, että nimet olivat tuttuja hänellekin. Luetteloimalla sanat, joissa itsekukin kolmesta tekstistä poikkeaa kahden muun yhtäpitävästä asusta, saa varsin täsmällisen kuvan eri kopistien työtavasta ja uskollisuudesta alkutekstiä kohtaan.²

Eljas Raussi pyrkii tietoisesti kalevalaistamaan loitsujen runomittaa: kulkemaan > kulkemahan, tarvitaan > tarvitahan, parantamaan > parantamahan, Kotiis

¹ Vrt. Sarajas s. 289, Hormia 160—161, 484—485, vrt. 437, 490.

² Jätän syrjään Gananderin sanakirjan ja sen konseptilehtien vastaavat tekstiasut. Niiden ja *Mythologia Fennican* väliset poikkeamat ansaitsisivat oman erikoistutkimuksensa.

> Kotihisi. Hän kirjakielistää vanhahtavia tai murteellisia kohtia: vahtahan > vatsahan, jokiin > jokien, Lähe > Lähde, Mäne > Mene, vuodamasta > vuotamasta, palelek > palele, kylmä(k) > kylmää, sitten > sitten, manoa > manaan, liet > lienet, Kuissäs > Kuin sä, Tuonnema > Tuonne ma, kunna > kunne. Eräät korjaukset näyttävät nojaavan perinteen tuntemukseen: tenho päivällinen > tenhon päivällinen (Raussin harvoja kirjoitusvirheitä!), mennessäsi > mennäksesi, selkä luulla > selkä luilla, Kypenessä > Kypenissä, kuona > kuono, sysmän > kylmän. Kirjoitusvirheisiin kuuluu varmaan kyyn(n)ärvarsin > kyyrvarsin, mutta muodoissa tuikki, jäähyttää, suihin, sinuas pro tuiki, jäähdyttää, suihin, sinua kuvastuu mahdollisesti Gananderin ja Tuntemattoman retušoima alkutekstin ortografia. Omituisena poikkeuksena Raussin alkutekstiä kunnioittavassa jäljennöstyössä ovat Verensulkusanain (XIII 8701) alkusäkeet: »Helkka vaimo hemmitär / Tukkiis multa-turpehilla / maan saroilla sammaleilla» < »Helka vaimo hempiätär, tukis multa turpeilla, maan saroilla sammaltelek». Ruton, pakkasen ja veren sanoista on Raussilta jäänyt kopioimatta yhteensä 7 säettä.

Tuntematon kerääjä on kieli- ja kirjoitustaidoltaan ollut Gananderia ja Raussia paljon avuttomampi, mitä todistavat epälukuiset kömmähdykset: Mieron > mie oron, sinne > sinä, kutta > kuuta, kivillä > kiveillä, puhurin > pukurin, palelek > palek, ajoaksesi hyvästi > ajoaksi hevoista, tenho > teho, koitu hoihka > roittu hoika, kaito kuona > raito ruona jne. Tuntematon kirjoittaa ä:n ehtimiseen a:ksi, ja klusiilien vahvuussuhteet tekevät hänelle kiusaa: paikkoja > paikoja, Pakkanen > Pakanen, neiti > neitti, kädet > katet. Hänellä on merkillinen taipumus venyttää loppuvokaalia: taikinahan > taikinahaan, Panemahan > Panemahaan, tuntemahan > tuntemahaan, parantamaan > parandamahaan, hyytä > hyytää, sysmän > Sysmään, kuivat > kuivaat. Mahdollisesti tämä ja eräät muut Tuntemattoman erikoispiirteet selittyvät siitä, että hän on kirjoittanut sanelun mukaan: tapion > tapijon, kalliot > kallijot, kyytiä > kyytija, sinuas > Sinuvas. Sananloppuinen n milloin putoaa pois, milloin tulee ylimääräiseksi lisäkkeeksi: annan > anna, varsin > varsi, varsan > varsa, hirmu > Hirmun, kulkennuna > kulkennunan. Hevosen Tuntematon johdonmukaisesti korjaa hevoiseksi. Hänen oma murrepohjansa ehkä tulee näkyviin muutoksissa sellaisissa kuin penkereen > pengereeseen, määrttämään > määrantämään, kylmäk > kylmä, Jlmäu > jlmannu, Ellös > Eläs, Äskensä > äsken Sää, Menes > mänes, putoa > putuva. Tietenkin on ajateltavissa, että esim. kahdessa viimeisessä tapauksessa Tuntematon olisi säilyttänyt Gananderin ja Raussin retušoiman murrepiirteiden ja että myös sellaiset kirjoitustavan arkaismat kuin kuna, mahaan, Jokijn, hyvytteli pro kuuna, maaha(a)n, jokiin, hyyvytteli voisivat yksin edustaa kadonneen lähdekäsikirjoituksen ortografiaa. Kun Tuntematon kirjoittaa Gananderilta puuttuvan Verensulkukatkelman säkeet: »Taukua veri vuodamasta, punanen putuamasta, on Sulettu Suremmatki . . . », ei ole pakko päätellä, että tämä 1600-luvun kirjasuomea muistuttava teksti olisi kauempana alkutekstistä kuin Raussin »Taukoa veri vuotamasta . . . » Vain ani harvoin vaikuttaa siltä, että perinteen tuntemus olisi aiheuttanut oikaisun Tuntemattoman kopioon: (Lapsesi tihoa) työtä > Sytä.

Kristfrid Gananderin toistuvia ortografisia poikkeamia ovat x pro ks, ij pro ii sekä J sananalkuisen I:n merkinä. Mytologiset käsitteet hän varustaa isoin alkukirjaimin ja viljelee sananloppuista k:ta enemmän kuin Raussi ja Tuntematon. Oman kielikorvan tai runontuntemuksen vaatimia muutoksia on kohtalaisen runsaasti: palanneita > palaneita, heitetynä > heitettyinä, kulkennuna(n) > kulkenunna, Kypenessä > Kypenesä, mennessäsi > männesäsi, kaito > koito, Kotihiisi > Kotiisi, kyyvin > kyyin, sulle > sullen, pelmutak > pelmuutak, pahaa > pahoa, jäädyttää > jähdyttää, jäähytteli > jähytteli, hevoisen > hevosen, lautaisilla > lautaisella, herja > herjä, Jortanin > Jordanin, sinuas > sinua, Kuissäs > Kuinsas, ma(a)haan > maahan, turpe(h)illa > turppailla. 'Turpas' on tyypillinen Keski-Pohjanmaan ja Oulun seudun murrekana. Virheitä tai omavaltaisia muutoksia *Mythologia Fennicassa* on erittäin vähän: Tunnema, Märkinä, paisumina pro Tuonnema, Märkiä, paisumia.

Vaikkei tekstikritiikki kaikin kohdin mahdollista alkutekstin kirjaintarkkaa entistämistä, Gananderin, Tuntemattoman ja Raussin toisintojen pohjalta ei seitsemän 1700-luvun loitsun paikantaminen ole yhtä epävarmaa, kuin se olisi esimerkiksi vain *Mythologia Fennican* tekstiin nojaten.

Raudan herjaus (XIII 8668) on osa K. F. Berghin kokoelmassa säilynyttä laajempaa raudan loitsua (VI 3333), jota Porthan ja Ganander ovat ahkerasti käyttäneet hyväkseen.³ Jos laajemman runon alkupuhuttelu »Rauta Rehki, kulta kilpi» on samaa juurta, voi tämän paljon pohditun tekstin paikantaa Petäjaveden, Jyväskylän, Laukaan, Karstulan ja Kivijärven tienoille (IX₄ 825, 827, 829, 834—837, 844, vrt. Korttesjärven ja Lappajärven XI 1600—1602). Saman redaktion jälkiä on Tohmajärvellä, Juuassa ja Pielisjärvellä asti (VII 438L, 440L, 472L, 495L). Pihtiputaan ja Viitasaaren laulutapa tulee niin ikään lähelle. Erityisen kiintoisaa on, että Berghin tekstin säettä »lapsesi tuhofwa työtä» ~ »lapsesi tuhoa työtä» vastaa Gananderin, Tuntemattoman ja Raussin tekstissä yhtäpitävästi »lapsesi tihoa työtä». Muoto »tihoa» tavataan muutoin ainoastaan Pihtiputaalla (IX₄ 711). Gananderin hallussa on ilmeisesti ollut kaksi Raudan herjauksen eri-ikäistä käsikirjoitusta (vrt. Hormia 437); Tuntemattoman ja Raussin säilyttämä 7-säkeinen puhuttelu on kenties joutunut laajemman kokoonpanon ainesosaksi.

Verensulkusanain katkelma, josta Raussi tuntee kolme (XIII 8700) ja Tuntematon kuusi säettä, on hyvin itsenäistä tyyppiä ja ortografiasta päätellen (vuodamasta, Suremmatki) ehkä sikermän iäkkäintä kerrostumaa. Jos muodot »taukua» ja »putuamasta» edustavat alkutekstiä eivätkä Tuntemattoman murrepohjaa, katkelma on pohjalaista alkuperää (vrt. Kettusen murrekartta 196), mitä tukee myös säe »Tyynnä tyynnä tyrnän koski» (vrt. Levón 43—44).

Pitempi »veren ehkäseminen» (XIII 8701) on sekin vailla täsmällisiä vastineita, mutta lähimmät lienevät Pohjois-Karjalassa, eritoten Kiteellä (VII 292, 817L, vrt. Kesälahden VII 812L). Reinhold von Becker on käyttänyt mm. tätä vanhaa lähdettä laajan raudanlukukompilaationsa (XII 4086) rakennusvälineenä.

³ Vrt. A. R. Niemi, *Suomi III*: 14 s. 34—35; Sarajas 247—251; Hormia 70—73.

Palaneen loitsun (XIII 8788) murrepiirteet (oris, sitten, kyynnärvarsin) viittaisivat Etelä-Pohjanmaalle tai Satakuntaan, mutta lähimmät tyyppivastineet löytyvät Pihitiputaalta (IX₄ 1040—1050); muualla ei Pohjolan oritta tapaa apueläimenä. Lähityyppejä toisintoja on saatu myös Kivijärveltä, Viitasaarelta, Lappajärveltä, Vetelistä, Perhosta ja Korttesjärveltä. Joko on redaktio 1700-luvulla ulottunut länsimurteiden alueelle tai savolaismurteiden ekspansio on yltänyt Pohjois-Hämeeseen vasta loitsun muistiinmerkitsemisen jälkeen.

Pakkasen luvun (XIII 8623) alkupuhuttelu tavataan melkein sellaisenaan Säräisniemellä (XII 3928—3929). Koski-motiivin lähimmät vastineet löytyvät Hyrynsalmelta ja Suomussalmelta (XII 3936, 3937, 3942). Myös sotkamolainen XII 8458 on huomattavan lähellä 1700-luvun tekstiä, joka todennäköisimmin on peräisin Suomussalmen — Säräisniemen — Sotkamon alueelta.

Ähkyn sanain (XIII 9533) kiintoisin piirre on puhuttelu »sielt olet kutta kulkenunna, micron herja heitettynä», jolle löytää vastineen vain kuuluisasta Gananderin tallentamasta runonkatkelmasta »Kuumet ennen kuun kehitti, kavet kuun kehästä päästi riihen rautaisen sisästä - - kule kutta kunne käsen, lähe herja häätä-mällä . . . » (XII 98).⁴ Kuumet—kavet -runoharvinaisuuden ainoa lähivastine on Kiteeltä (VII 3031L), mihin pitäjään Ganander kerran viittaa sanakirjassaan (III 141 A). Ähkyn sanain savolainen murreleima ja edellä analysoidun »Veren ehkäisemisen» kiteeläisyhteydet houkuttelevat liittämään nämä loitsut samaan lähtöpiirteeseen.

Laajin ja ongelmallisin Gananderin, Tuntemattoman ja Raussin yhteisistä loitsuista on *Ruton luku* (XIII 9424). Samaa alkuperää on E. A. Crohnsin 1810-luvulla kai Pohjois-Savosta saama »Kipurjen manaus» (VI 4086), jota suullinen säilyntä näyttää jonkin verran etäännyttäneen yhteisestä lähtökohdasta. Loitsussa on harvinaisen paljon ainutkertaisia säikeitä: »jonk ei kynnet jäällä nuljak, jalat räisky kalliolla», »tuonne Turjan kalliioon», »aja sitten kalliot kovasti, pesät Hijen pelmutak», »Hijen hirmukankahia», »Lapin sysmän synkiään, Pohjan pellon penkereen». Kyydityssanoista tulevat lähimmäksi Ahlqvistin ilomantsilaisessa (VII 2627L) ja Saxbäckin itäinkeriläisessä (V₂ 2592) loitsumuistiinpanossa mainittu hevonen, »jonk ei kynnet kilpistele ilmankana iljenellä, kalmankana kalliolla»; Ahlqvistin toisinnossa on kuitenkin epäilyttäviä liittymiä Mythologia Fennican tekstiin. Yleisitäsuomalainen murreleima (kyyvin, nuljak, kunna, valihetek, kotiis männäksesi, mäne, pimiäseen) ei salli etsiä *Ruton luvun* saantiseutua varsinaisten loitsumaa-kuntien ulkopuolelta, mutta kyseessä voi hyvin olla varhainen, 1800-luvulla väistynyt perinnerrostuma. Annikki Kaivola on opintotutkielmassaan »Ruton sanat vuodelta 1564» osoittanut, miten niukalti Korsholman Hannu Ingenpojan loitsutekstillä on liittymäkohtia muualta tunnettuun perinteeseen. Kun viimeinen tuhoisa rutto-epidemia raivosi Suomessa 1710—1711, ei vaseti ruttoa vastaan käytettyjen loitsuaihelmien osittaista katoa tarvitse pitää yllättävänä.

⁴ Vrt. Gananderin sanakirja I 524 C/D, Krohn KRH 57, Aarne, Päivän päästö 106, Harva SMU 166.

Tutkimaani loitsusikermään sisältyy siis ainakin Pohjanmaan, Kainuun, Keski- ja Itä-Suomen (lähinnä Pihtiputaan ja Kiteen seutujen) perinnettä. Ainakin Raudan herjaus ja Ähkyn sanat näyttävät kuuluneen laajempiin Gananderin tuntemiin paikalliskokoelmiin. Ortografiset erikoisuudet (nuljak, räiskyk, valihtek, kovastik, pelmutak, kylmäk, palelek, sāmaltelek, kūma) viittaavat siihen, että Ruton, Veren ja Pakkasen sanat (XIII 9424, 8701, 8623) periytyisivät samasta varhaislähteestä. 1700-luvulla kerääjältä kerääjälle kierrelleiden loitsukopioiden kulkutiet eivät yleensä enää ole selvitetävissä. Mahdollisesti ovat saman heterogeenisen varhaiskeräelmän jäljennökset eri teitä joutuneet Gananderin, Tuntemattoman ja Raussin haltuun, tai sitten on joku kopioinut Gananderin käsikirjoitusaineistosta kuusi seitsemän loitsua, joiden eri kopiot taas ovat Tuntemattoman ja Raussin ansiosta päätyneet Kansanrunousarkiston tähtikokoelmaan.

Pienikokoinen vihkonen »Loihto Runoja eli Sopina lukuja», jonka Eljas Raussi 1851 luovutti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle, mutta joka käsialasta päätellen on syntynyt 1835—1845, samoihin aikoihin kuin virolaiset perinnemuistiinpanot,⁵ sisältää yhteensä 24 loitsua tai loitsunkatkelmaa. Gananderin aineksista ei löydy vastineita 17:lle edellä käsittelemättä jääneelle. Onko Eljas Raussin käsiin joutunut ehkä muista vanhoista käsikirjoituksista periytyviä harvinaisuuksia?

Kun ottaa tutkiakseen nuo 17 loitsutekstiä siinä järjestyksessä, mihin Raussi on ne sijoittanut kokoelmaansa, on tulos seuraava:

XIII 9871, »Salvurin sanoja», on asultaan melkein yleissuomalainen, mutta loppusäe »ketän karvakelluksia» osoittautuu ainoalaatuiseksi. »Karvakelluksia» tavataan Konginkankaan, Maaningan, Heinäveden ja Lappeen toisinoissa (IX₄ 1207, VI 5300, 5289, 5268), »ketelen», »ketistin» tms. Konginkankaan, Saarijärven, Suonenjoen, Leppävirran, Saarijärven ym. toisinoissa. »Verivehti» sulkee Lappeen seudut pois laskuista, joten loitsun todennäköisin lähtökohta on Konginkankaan — Maaningan — Heinäveden kolmio.

XIII 8787, säepari »Hyinen takki, hyinen lakki, hyistä kelkkoa vetää», liittyy kokoelman viimeisen toisinnon XIII 8789:n laulutapaan. Säkeet tavataan myös Keiteleellä, Maaningalla ja Iisalmessa (IX₄ 1066, VI 3256, 3263). Kun katkelmat XIII 9871 ja 8787 on nähtävästi samalla kertaa merkitty nimilehden kääntöpuolelle, voinnee molemmat paikantaa Maaningan seuduille.

XIII 8606, 21-säkeinen Niukahduksen loitsu, vaikuttaa melko itsenäiseltä ja vanhakantaiselta perinteeltä. Kokonaisrakenteeltaan se liittyy läheisesti vanhaan metsäsuomalaiseen käsikirjoitukseen (VII₅ 123, vrt. 125). Harvinaista säettä »raunisella rantatiellä» vastaa Kivijärven — Viitasaaren — Pihtiputaan »ravisella rantatiellä». Vienen »rautasessa rauniossa» (I 768L) ja Piippolan »rautasella rannikolla» (XII 5894) osoittavat, ettei Raussin säe ole paikallista myöhäispepitystä. Viitasaaren perinne liittyy muutenkin hyvin läheisesti XIII 8606:n alkupuoleen; loppupuoli

⁵ Helka Narinen, Elias Raussi virolahtelainen kansanelämän kuvaaja, Virolahti 4, 8, 14, 19, 26, 33, 42, 44, 47/1957. Sama: Tutkielma virolahtelaisen Elias Raussin 1840-luvulla keräämistä muresanoista. Laudatur-työ 1952, SS.

saattaisi kuvastella Viitasaaren seudun väistynyttä varhaisedustusta, jonka klišeitä tavataan laajalti savolaismurteiden alueella.

XIII 8728 on niin ikään vanha tai ainakin vanhakantainen Tulen synnyn toisinto, jossa mm. hietahiuksinen meren mies ja säynät tulikalana ovat merkittäviä harvinaisuuksia. Selvästi lähinnä on Hankasalmen edustus (IX₄ 1054—1057). Rautakinnas-motiivi puuttuu Hankasalmelta, mutta on säilynyt Saarijärvellä, Karstulassa ja Kivijärvellä. Tässä ja seuraavassa tosinnossa tavattava »vatta» edustanee Raussin virolahtelaista kielipohjaa.

XIII 8729 on huomattavasti ongelmallisempi Tulen synnyn kehitelmä. Loppuosan »mikä tuolla näkyy?» -ketju (pilvi — piika — sarvi — voi tulen kivulle) on selvästi länsisuomalainen; sen vastineita on mm. Lammilta, Orimattilasta, Kuhmoisista, Isostakyröstä ja Alahärmästä (IX₃ 950, 952, 955, 960—963, XI 1802, 1808). Alun liinankylvömotiivilla taas on lähikosketuksia Juvan loitsuihin (VI 3178, 3184), mutta esim. hämähäkki tulisen saunan lämmittäjänä ja jäisen akan tulo tuonelasta on ainoalaatuista. Vain Viitasaarella tulikala-aihelman jatkoksi on kytkeytynyt »mikä kaukaa näkyy?» -ketju (IX₄ 1030, vrt. 1038), mutta XIII 8729 jää muuten suhteellisen kauas sikäläisestä perinteestä. Raussi lienee tässä saanut talteen ainoan toisinnon muutoin hävinnyttä läntis-itäistä sekaredaktiota jostakin Hämeen ja Savon rajoilta.

XIII 8544:n, Kiven sanain, lähin vastine on hankasalmelainen IX₄ 754. »Väinämöisen polvikyrsä» on säilynyt vain Ylihärmässä (XI 1897), mutta sen hämärtyneitä jäänteitä löytää eri puolilta Savoia (VI 3500, 7227, VII 150L). Kuhmalahtelaisen Käärmeen loitsun »muin se on muiksi, muin se on kuiksi, muin se on imisän sian ihraksi, maholehmän mailoksi» (X 2824) tuntuu vetävän Raussin toisintoa Hämeen suuntaan. Loppumanaus on osaksi ainoalaatuinen. Säkeelle »typi tynkiin tyttärihin» löytyy etäinen vastine kivijärväläisestä Tulen loitsusta (IX₄ 1023). Vaskinen vuori tavataan manauspaikkana Suomen Karjalassa, mutta myös Viitasaarella (IX₄ 371, vrt. Brummer s. 60), »kivuttaren kinnas» mm. Kaavilla ja Suomussalmella (VII 149—153L, XII 3873, vrt. Brummer s. 87—88). Tämäkin voittunut mutta sangen itsenäinen toisinto tuntuu periytyvän jostakin pohjoisen Hämeen ja Savon rajoilta, Hankasalmen lähetyviltä.

XIII 8699, Verensulkusanain katkelma, on hankala paikantaa. »Niinkuin paasi pientareella» vastaa lähinnä Kesälahden—Kiteen seudun ja Laatokan Karjalan edustusta — pohjoisempuna Savo-Karjalassa on vallitsevana säetyyppi »paasi pellon penkeressä» (Levón s. 74—75). »Heirän» lienee kirjoitusvirhe.

XIII 9505 sisältää yleissavolaisia pahan alkuperän tiedustelun ja manauksen klišeitä; ainoalaatuisuuksia on niukalti (»harkkimet», »hiiden», »koinoapi»). Jos muodot »haukaltapa», »taikia», »aukiahhan», »koinoapi», »pitkeän» ovat aitoa murretta, loitsu näyttäisi periytyvän eteläisimmästä Savosta tai Ruokolahden suunnalta.

XIII 9145, lasten kylvetyssanat, sisältyvät ehjempinä Raussin tallentamiin Karhun sanoihin (XIII 9560). Lähimmäksi tulee Kerimäen »koivun lehdet korettoon,

vastan lehdet vahvistakoon» (VI 4706), mutta koivun korottamisesta ja vihdan virvottamisesta on puhe yleisesti Etelä-Karjalassa, mm. Vehkalahdella (XIV 2304, 2309).

XIII 9844, Paran syntyy, on merkillinen myöhäisleimainen sepite, jonka muistiinpanoja on myös Ylöjärveltä, Sysmästä ja ehkä Savosta, missä H. Laitiselle on kerrottu vanhan piian ja vanhan lesken kulkeneen ympäri maailmaa opettaen naisille tätä voinkirnuamislukua (X 4461, IX₃ 1190, VI 5736); tämän osaksi perinnepohjaisen luvun jälkiä on myös Kurkijoella (XIII 9839, 9840).

XIII 10175 on edellistä kömpelömpi myöhäinen loitsunmukaelma varastetun tavaran palauttamiseksi. Saman ylenmääräistä alkusoinnutusta harrastavan rahvaanrunoilijan sepiteitä sisältyy myös Raussin pitäjänkertomukseen (esim. XIII 9496).

XIII 8504, 6-säkeinen Kateen sanojen katkelma, liittyy alkupuoleltaan mm. Korpiselän, Kiihtelysvaaran ja Kurkijoen perinteeseen (VII 69L, 112—113L, XIII 8491). Viimeinen säepari tapailee nähtävästi toivotusta »kuiva kuusi kasvakohton, kuiva kuusi rautaoksa katehen koan etehen, velhojen veräjän suuhun» (vrt. esim. Impilahden VII 29L, 62L).

XIII 9456, Siikasen loitsu, on erittäin lähellä vastaavia maaninkalaisia toisintoja (VI 3646—3647). Vanhempi näistä ilmoitetaan kuulluksi Pielaveden mieheltä, ja Pielaveden—Kiuruveden Siikasen loitsut (VI 3643—3644, 3668) todella ovat samaa redaktiota, vaikkeivät yhtä likellä Raussin toisintoa kuin Maaningan perinne.

XIII 9458, toinen Siikasen loitsun toisinto, on tyypiltään itsenäisempi, sukua metsäsuomalaisen vastaavalle loitsulle (VII₅ 190—205). Lähimmin se liittyy Viitasaaren toisintoihin (IX₄ 973—976), mutta yhtymäkohtia tapaa myös Kivijärven ja Rautalammin perinteestä.

XIII 9560, »Pannaan karhua», on melko varmasti saman henkilön sanelema kuin edellä Kerimäen tai eteläisen Karjalan vaiheille paikannettu XIII 9145. Genetiivimuodot »hampais», »intoais», »leukois» ja allatiivimuodot »hampahillen», »kantimillen» tukevat käsitystä, että loitsu edustaa suunnilleen Kerimäen—Mäntyharjun linjan kaakkoispuolisen alueen kielipohjaa, vaikka sanelija nähtävästi tapailee pohjoisempana kuulemiaan karhurunon säkeitä. Yhtymäkohtia on mm. Metsä-Suomeen (VII₅ 319—325), vanhaan viitasaarelaiseen karhurunoon (IX₄ 1096), Kiuruvedelle (VI 5411, 5413) ja vielä pohjoisemmas. Säkeiden »syökseen kultaisen korenon ikkunaiseen, akkunaiseen» lähin vastine lienee Vienan Lonkan »syökse kultanen korento ikkunasta akkunaan» (I 1418L, vrt. Jumin keko s. 136).

XIII 8796, »Nöyliäisiin lumominen», on aivan yksinäinen ilmiö Ampiaisen lukujen joukossa. Murrekana 'nöyliäinen' viittaa Kymen—Vehkalahden—Luumäen—Mäntyharjun—Sysmän alueelle, 'tytyväiseen' ja 'tydy' joko Vehkalahden—Virolahden—Säkkijärven rannikkoseudulle tai Lapinjärven—Sysmän—Alahärmän linjan rajoittamalle länsimurteiden alueelle, »Tyrnän koski» on ominainen etupäässä Hämeen loitsuille (Levón s. 44), 'kulkku' sulkee pois Mäntsälän—Keuruun länsipuoliset alueet. Harvinainen kultakinna — hopeasormus -historiola tuo mieleen XIII

8544:n yhtä ainutkertaisen säkeen »päällä kultasen sormen». Tervakoski tavataan mm. Janakkalan, Pertunmaan ja Keuruun pitäjissä kosken nimenä. Ellei loitsu periydy Raussin omasta lähipiiristä, se voisi luontevimmin olla itähämäläistä alkuperää.

XIII 8789, 50-säkeinen Tulen luku, liittyy erittäin läheisesti maaninkalaiseen toisintoon VI 3256 ja jonkin verran etämmältä Arvidssonin ja Crohnsin 1810-luvulla Iisalmen ja Kiuruveden seuduilta tallentamiin toisintoihin VI 3263—3264. Säe »kyll on hyytä hynnissä» näyttää sitovan Raussin loitsun iisalmelaisten loitsujen »hynnin akkaan» tai »eukkoon» (VI 3217, 5309). Saman loitsuredaktion jälkiä tapaa myös Ilomantsista (VII 738—751L), Keiteleeltä (IX₄ 1066) ja Pohjois-Pohjanmaalta (XII 4534, 4563). Merkilläpantava seikka on, että Raussin toisinnossa on murrepiirteitä (esim. »itte Himmerin kuninkas»), jotka eivät sovi Pohjois-Savon eivätkä Virolahden kielipohjaa kuvastamaan, vaan saattavat olla tuntemattoman välikäden sormenjälkiä.

Vanhojen loitsutoisintojen täsmällinen paikantaminen osoittautuu usein hankalaksi ja epävarmaksi; kiertelevät tietomiehet ja mustatraamatut lienevät hämmentäneet perinteen tavanomaista paikallista erilaistumista. On kuitenkin vielä yksi tapa päästä perille »Loihto Runojen eli Sopina lukujen» alkuperästä: käsikirjoitus itse. Jos sen kuutta eri paperilaatua merkitään kirjaimin abcdef, vihkosen koostumus on lehti lehdeltä luetellen abbcdddeeffffeedddccbba.

Raussin kokoelman jälkilisäelmiin kuuluvat varmasti maaninkalaistyyppiset katkelmat XIII 9871 ja 8787, jotka on sijoitettu nimilehden (a) kääntöpuolelle, sekä vihkon loppuun (cb) kirjoitettu niin ikään maaninkalaistyyppinen Tulen luku (XIII 8789); jos Raussilla olisi ollut se hallussaan jo puhtaaksikirjoitukseen ryhtyessään, hän epäilemättä olisi sijoittanut sen gananderilaisen Tulen luvun XIII 8788 naapuruuteen.

Gananderin ja Tuntemattoman kanssa yhteiset loitsunsa Raussi aineenmukaista jaottelua tavoitellen ryhmitti kahdeksi tiiviiksi jaksoksi: raudan, veren ja tulen loitsut XIII 8668, 8700, 8701 ja 8788 lehdille cd, pakkasen, ähkyn ja ruton loitsut XIII 8623, 9533 ja 9424 f-lehtien loppuun ja — kahden tyhjän e-lehden jäädessä väliin — d-lehtien alkuun. Kun alkupuolen e-lehdillä ovat kehnot myöhäistoisinnot XIII 10175 ja 8504, on selvää, että e-lehdet on lisätty vihkoon vasta siinä vaiheessa, kun gananderilainen aines oli jo puhtaaksikirjoitettuna. Myöhäisiin lisiin kuuluu varmasti myös em. toisintoja edeltävä myöhäisepite XIII 9844.

Mieltäkiinnittävimmat Raussin loitsuista ovat hyvin itsenäiset ja vanhakantaiset toisinnot XIII 8606, 8728, 8729 ja 8544. Kuvaavaa on, että Raussi on aloittanut puhtaaksikirjoituksen niistä sijoittaen ne bc-lehdille, gananderilaisten tekstiensä edelle. Peräkkäiset Tulen luvut XIII 8728 ja 8729 osoittavat riidattomasti tuon pikku sikermän kaksijakoisuuden: XIII 8728 ja 8544 ovat lähellä Hankasalmen perinnettä, kun taas XIII 8606 ja 8729 voisivat olla Viitasaarelta tai muualta hämäläis-savolaiselta rajavyöhykkeeltä. Samaa keskisuomalaista alkuperää lienee ainakin viitasaarelaistyyppinen Siikasen luku XIII 9458 f-paperilla, mahdollisesti myös jälkimmäistä gananderilaisryhmää f-paperilla edeltävä Ampiaisen luku XIII 8796.

Kahden erittäin arvokkaan ja iäkkään loitsukäsikirjoituksen — gananderilaisen seitsemän loitsun sikermän ja keskisuomalaisen viiden kuuden loitsun sikermän — lisäksi Raussi on todennäköisimmin joltakulta kaakkoissavolaiselta tai ainakin Kiteen — Ruokolahden tienoilla opissa käyneeltä pikkutietäjältä saanut loitsut XIII 8699, 9505, 9145 ja 9560. Kun hän on kolme ensin mainittua sijoittanut cd-paperille gananderilaisloitsujen lomaan ja jatkoksi sekä neljännen f-paperille keskisuomalais-sikermän lomaan, on kiistatonta, että myös kaakkoissavolainen sikermä kuuluu vihkosen perusaineisiin.

Jäljellä on enää maaninkalaistyyppinen Siikasen loitsu XIII 9456, jonka on täytynyt olla Raussin hallussa ennen muita maaninkalaisloitsuja, koskapa hän on pystynyt sijoittamaan sen f-arkin alkuun välittömästi viitasaarelaistyyppisen Siikasen loitsun XIII 9458 edelle. Maaninkalainen tiedonlähde on kaikesta päättäen ollut Raussin ylettyvillä pitemmän aikaa tai ainakin kahteen otteeseen.

Eljas Raussin savolaisyhteyksiä valaisee osaltaan yksi hänen 1840-luvun lopulla tai 1850-luvun alussa Lönnrotille toimittamansa murresanakeräelmä (aherikko — äppä), johon sisältyy kolmattakymmentä savolaisiksi ilmoitettua sanaa: irmaska, jaarun, kemura, karitsi, äpärevuona, kiihkojainen, kotkas, kähäri, lankan leikkoos, latjunnäkönen, lemmottaa, kanasimet, puserrukset, pöppörö, riivakka, rolli-akka, ruippana, soutuus, tapun, vippas-konsti, volukset, vässi. Helka Narinen on laudaturtutkielmassaan esittänyt vaihtoehtoisia selitysmahdollisuuksia: Raussi kävi itse Savossa tai löysi sanomalehdistä savolaisia sanoja tai tapasi Virolahdella jonkun savolaisen tai oli kirjeenvaihdossa Savoan ja sai sanat esimerkiksi kuopiolaiselta lehtori K. F. Coranderilta, joka puolestaan kertoi saaneensa Raussilta kesällä 1847 etenkin merisanastoa (kirje Ahlqvistille 27. 2. 1848).⁶ Sanojen laatu ja esittelytapa viittaa siihen, että Raussi kuuli itse savolaisuuksia ja kyseli niiden merkitystä; savolaisia tämä ripeäliikkeinen yrittäjä tapasi varmasti lukuisia, eikä hänen sanakeräelmänsä periydy vain yhdeltä Savon kumalta; niinpä irmaska, kemura, riivakka ja äpärevuona voivat olla Heinäveden seudulta mutta tuskin etelämpää lähtöisin, kun taas »talkuna jauhoista sakiaksi pöpperetty ruoka» on nimeltään pöppörö vain Mäntyharjulla, Pertunmaalla ja Kaakkois-Hämeessä.

Sen tutkijan avuksi, joka aikanaan joutuu toimittamaan mm. oikaisut ja täydennykset SKVR:n toisintojen paikanmääreisiin, liitän tähän Eljas Raussin »eteläkarjalaisen» loitsutoisintojen paikannusehdotelman:

XIII 8504	Laatokan-Karjala?	XIII 8789	Maaninka?
XIII 8544	Hankasalmi?	XIII 8796	Pohjois- tai Itä-Häme?
XIII 8606	Viitasaari?	XIII 9145	Kaakkois-Savo?
XIII 8623	Kainuu?	XIII 9424	Karjala?
XIII 8668	Keski-Suomi?	XIII 9456	Maaninka?
XIII 8699	Kaakkois-Savo?	XIII 9458	Viitasaari?

⁶ Vrt. myös Sulo Haltsonen, Eljas Raussi. Suomen talonpoikia Lallista Kyösti Kallioon s. 290—295. Veikko Mattila, Piirteitä Eljas Raussin elämänvaiheista ja kirjoitelmista. Kotiseutu 1936 s. 33—36.

XIII 8700	Pohjanmaa?	XIII 9505	Kaakkoi-Savo?
XIII 8701	Pohjois-Karjala?	XIII 9533	Kiteen seutu?
XIII 8728	Hankasalmi?	XIII 9560	Kaakkoi-Savo?
XIII 8729	Pohjois-Häme?	XIII 9844	myöh. sepite
XIII 8787	Maaninka?	XIII 9871	Maaninka?
XIII 8788	Viitasaaren seutu?	XIII 10175	myöh. sepite

Eljas Raussis Zaubersprüche (*Loihto Runoja* bzw. *Sopina lukuja*)

VON MATTI KUUSI

Der in Virolahti beheimatete Seefahrer, Reeder, Kaufmann, Landwirt und Schriftsteller Eljas Raussi (1800—1866) schenkt im Jahre 1851 der Gesellschaft für Finnische Literatur ein 48 Seiten umfassendes Heft, das 24 Zaubersprüche enthält; sie sind in Teil XIII₃ (Süd Karelien) der Sammlung »Suomen Kansan Vanhat Runot« (Die alten Gedichte des finnischen Volkes) veröffentlicht. In dem Artikel wird nachgewiesen, dass zu den Materialien der Sammlung ein aus dem 18. Jahrhundert stammender Zyklus von sieben Zaubersprüchen gehört, von

dem es noch zwei andere Kopien gibt, die eine ein ebenfalls sehr alter und wertvoller Zyklus von fünf oder sechs Zaubersprüchen aus Mittelfinnland, ferner vier geringwertigere Zauberspruchvarianten, wahrscheinlich aus Südost-Savo, sowie eine Menge noch während der Reinschriftarbeit eingetroffener Zauberspruchvarianten, von denen vier vermutlich aus dem Kirchspiel Maaninka im nördlichen Savo stammen, während der Rest bei irgendeinem wandernden Heilkundigen aufgezeichnet und seiner Entstehung nach späten Datums ist.